

A FASIZMUS SZELLEMI GYÖKEREI

Mussolini: „Megteremtettük mítoszunkat. Ez a mítosz: hit, szenvedély. Nem szükséges, hogy valóság legyen. A mi mítoszunk a nemzet.”

Kizárólagosan a materializmus szemszögéből ítélik meg a fasizmust és így tévednek mindazok, akik nem látnak egyebet benne, mint klikk, vagy párt sacroegoismo-jának képletét. Viszont túllőnek a célon azok is, akik vak hódolatukban Mussolinit csak a dagályosság útjain tudják követni. A fasizmus, ahogy megjelenik a „korporatív-állam” formájában, ahogyan az élet hétköznapijaiban kiéli magát, szükségszerűen távolodik a mítosztól – a rideg anyagelvűség felé. De van: sajátos szellemi légköre és éppen ennél a különleges eszmekörnél, külön klímátikus adottságánál, egyszóval: naturájánál fogva, a fasizmus érthetővé csak a maga világába visszahelyezve válik.

Az elbalsevizált, anarchiába sülyedt Olaszországnak helyzete a polgári kormányok alatt már annyira tarthatatlan volt, hogy az államhatalmat Mussolini és eszmetársai jóformán kardcsapás nélkül vették birtokukba. A vezető olasz társadalmi rétegek jóarcot vágtak a *marcia su Romához*, noha sejtették, hogy a hatalom új birtokosai közelebb állanak bizonyos fajtájú szociális forradalomhoz, mint az ő régi állapotukat igenlő gondolkodásukhoz. De így vélekedtek: két rossz között még mindig ez a jobbik.

Végtére is Mussoliniék abba a szocialista táborba tartoztak, amely követelte a háborus közbelépést, nemzeti alapra helyezkedett és hazaözönölve a harctérről, nem Moszkva süvöltő jelszavát kapta fel, hanem a *fasci del combattimento* szövetségében a patriotizmusnak adott mind hangosabb kifejezést. Igaz, akkor még csak arról volt szó, hogy a fasiszták megtisztogatják az országot a felforgató elemektől, egy kicsit legénykednek, azután visszavonulnak a magánéletbe. Maguknak a győztes fiataloknak is csak homályos elképzeléseik voltak, hogy mi fog történni: azután. Akadtak ugyan az ő soraikban is enciklopédisták, akik megágyazták az új Olaszországot, de ideológiai rendszerük kiépítése csak lépésről-lépésre, a *gyakorlati* kormányzás kísérleteivel párhuzamosan és utólagos igazolásképpen történhetett meg és kifejeződése folyamatában még ma sem ért véget. A fasizmus nyolc éve, amióta fennáll, négy ízben vedlette a bőrét és azok a lázvonalak, ingadozások, újrakezdések, nekiugrások, amelyek általában a experimentáló államok ismérvei, hiánytalanul fellelhetők a fasiszta rendszer grafikonján is. Előbb egy szélesebb nemzetiségnek és szabadságnak kúsza vágya, majd a tartóságra szánt életberendezkedés imperativizmusa: tervgazdaság, hűvös kormányzási rendszer, amellyel kapcsolatosan újjá kellett értékelniök azt, amiből elindultak, ami lényegüket tette ki: szervezeti mozgalmukat és a szocializmust magát. Újabb állomás: az egész közösségi élet átrendezése a mindenható állam igényei számára; a törvényhozás, közigazgatás, sőt a termelés rendjének megváltoztatása, új törvénykönyv, új fasiszta erkölcsan, végül a szellem államosításával bekövetkezett a mai orgánikus egységbe hozott államrendszer, amely éppolyan mélyen, forradalmian nyúlt be az egyén magánéletébe is, mint a kommunizmusnak a rendszere.

Ha a világháború után nem akad európai állam, amely a kommunizmus-sal próbálkozik és ezt a patikaszer erőszakolja a többi államra is, akkor aligha találtuk volna szembe magunkat azzal az államberendezkedéssel, amellyel Olaszországban találkozunk. Olaszország ellenlábasa Oroszországnak, de le-tagadhatatlanul sokat tanult tőle. Mussolini 1924. évi június 6-iki beszédében mint „csodálni és követni való mesterekről” emlékszik meg az új orosz kommunista honalapítókról. Az állam mindenhatóságának, a célirányosan vett társadalmi élet tökéletes átfestésének elve, a fiatalság nevelésének és érdekeltetésének kérdése a rendszer fennmaradása biztosításának szolgálatában, – az államvezetésnek módja – a gyepőlőtartásnak ama művészete, hogy a rendszer belülről ne legyen megdönthető, kívülről pedig mindig csak a maga öngazolását találja meg – ezek az orosz kezdeményezések önként adódó értékes tapasztalatok voltak Mussolini számára. A polgári társadalom és polgári demokrácia, amelynek eredendő hibája, hogy elveszítette hajdani lendületét, és elöregedett intézményeit képtelen friss vérrel felereszteni, persze semmit sem tanult Moszkvától. A fasizmus azonban résen állott és okos módon ki tudta válogatni mindazt, amire szüksége volt.

Természetesen, ha a malterrakás módja hasonlít is egymáshoz, más és más e két államépítmény rendeltetése. A fasizmus a magántulajdon eltörlése helyett a magántulajdon fokozottabb védelmét akarja, nemzetköziség helyett nemzetiességet, a kollektívva tett családi élet helyébe a legsürgősebb visszatérést a családhoz. De bár elhatározó vonalvezetésben pontosan az ellenkezőkre törekszenek mindketten, a két világszemléletnek megvannak a közös érintkezési pontjai. Nincs helytelenebb, mint az a beállítás, amely a fasizmust, – értsd olasz fasizmust – amely Mussolini gyakori megjelölése szerint minden, csak nem kiviteli cikk – a kommunizmussal való egybevetésben csupán reakciónak minősíti. A fasizmus: forradalom. Forradalmisága révén ikerlélek a kommunizmussal. Pszichológiai téren is. Mindkét eszmekörnek kedvenc visszatérő szava: a dinamika. Mindketten szükségesnek tartják kitermelni egy vallás erejével ható tömegmitosz kellékeit. Módszereik a kritikát csirájában fojtják meg és első vonalba a pátoszt helyezik. De ikerlélek a kommunizmussal az által is, hogy a szociális problémákat újszerűen oldja meg és azzal a bizonyos örökérvényű célzattal. Nem akarja letörni a munkásságot, mint ahogyan azt a reakció még ma is szeretné. Mussolinit épp olyan gyakran találni a munkásság oldalán, mint a munkaadók oldalán. Maga az emigráns Labriola is elismeri, hogy „a fasizmus bár szociálistaellenes, a plutokráciával nem rokon-szenvezik”. Ugyancsak ő állítja, hogy „az igazi veszedelem a fasizmust éppen annak a kapitalizmusnak részéről fenyegeti, amely valamikor az új rendszertől osztályuralmának tartós fennmaradását remélte”.

A fasizmus szellemi gyökerei között ott van a szocializmus. Ideológiai erőforrás. Még ott is így vélekednek róla, ahol nem az eredeti csomagolású fasizmusról, de csupán adoptálásáról van szó. Például Valois, a francia „kék-ingesek” vezére ezt írja: „A fasizmus nagy eredetisége abban áll, hogy megvalósította összeolvadását két nagy tendenciának, a nacionalizmusnak és szociálistizmusnak, amelyek a XIX. század folyamán az európai nemzetek részéről az első egyénellenes alakulatok.” Végtére is ne feledjük el, hogy Mussolini és Rossini multja is kötelez valamire. Szocialisták voltak, a szocializmus

eszmevilágából nőttek ki, nekik tehát nem lehet idegen a dolgozó nép érzés- és vágykomplexuma és érezniök kell, hogy uralmuk csak úgy szilárdulhat meg, ha nem helyezkedik szembe a proletáriátus gazdasági életérdekeivel.

*

Annak a szociálista irányzatnak, amelyhez Mussolini tartozott – és egyben magának a fasizmusnak – szellemi apja Georges Sorel, a „Reflexions sur le violence” szerzője. Nevéhez fűződik a forradalmi szindikálizmus tana, amelynek képviselői a világháború előtti szocialista mozgalomban is főként franciák és olaszok. Hogy kis ízelítőt adjunk Sorel tanából, szerinte a szocializmus azon az úton van, hogy elveszíti forradalmi elánját: elpolgárosodik. Az elkorcsosulás csirái a tiszta politicizmusban és a parlamentárizmusban rejtőznek. A munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet. Ez az alapgondolat egyenes visszatérést jelent az ősmarxizmushoz. Sorel valóban egy pillanatig sem hitt az evolúcióban, a békés fejlődésben. Ő az *action direct* embere volt és rendületlenül bízakodott az erőszak produktív jellemében. Miután a szindikálizmus bizonyos mértékig egyéni véralkat kérdése, az expresszív latin szellem, a tan tartalmának szenzuális jellegénél fogva, könnyen volt hajlamos követni. A sorelizmus természetesen nagy átmódosulásokkal került csak be az új olasz állam életébe, – amint hogy a szindikálizmus másik gondolat-sora: a szakszervezetek kérdése sem azonos már a századelejei „avantgardia-socialista” mozgalmával – de a fasiszta szervezetek a fasiszta forradalom életfontos részeivé váltak. Rossini „munkahivatalnokai” éppen olyan tényezői az államéletnek, mint a kormányburokrácia maga.

A fasizmus politikai eszmekörének másik sugalmazója, aki viszont 1923-ban bekövetkezett haláláig az államszuverénitás kialakulására volt igen nagy befolyással, Vilfredo Pareto mérnök és nemzetgazdász, a *Traité de la sociologie générale* szerzője. Pareto abból indul ki, hogy nem a nemzetet illeti meg a szuverénitás, hanem az államot. Erre a merész és a régi felfogással gyökeresen ellenkező elvre támaszkodik a mai Olaszország, amikor minden hatalmat az állam kezébe központosít. „Az állam a nemzet kifejezője” – hidalják át az ellentétet. „A nemzetnek *o r g a n i z m u s n a k* kell lennie, amely a nemzetdékek végtelen sorát összefogja, amelyben minden egyén csak átmeneti tag. A nemzet a faj összes szellemi és testi erőinek összefogása”. Míg a régi államfilozófiai elméletek pontos választóvonalat állapítanak meg az egyén és a közösség között, a fasiszta rendszer elmosza a határokat, az individumot belekényszeríti a százszázalékos kollektivitásba, hangoztatván, hogy az egyén csak végtelenül parányi része az organikus egységnek és csak addig jelent valamit, ameddig névtelen hangja a „*volonté generale*”-nak.

Dehát, hogy jön létre ez a „*volonté generale*” a fasiszta államban? A szólamvezetők, Paréto szerint, egy értelmi kisebbség, az „élite” által: az egész történelem nem más, mint az elite körforgása – okadatol állambölcsészünk. A fasiszta államban a demokráciának nincs más hivatása, mint az, hogy az elit kiválasztódását megkönnyítse és ha ez megtörtént, szuverénitását önkéntesen reá ruházza át. Társadalmi egyenlőtlenség? Gazdasági egyenlőtlenség mellett a politikai egyenlőség amúgy is téveszme. Viszont a valóságban a demokrata államokban is a népnek amúgy is csak egy kis része vesz részt az

államügyek intézésében. Az „élite” azután egybekovácsolja az egész nemzetet. E tanok hatálya mellett Rossini kénytelen lemondani a szindikalizmus tanának ama követeléséről, hogy önálló munkás szakszervezetek alakuljanak, viszont az államnak alárendelt szakszervezetek útján az „élite” elválaszthatatlan kapcsolatot teremt a néppel is.

*

A fasiszta államelmélet, amelynek egyik-másik tápláló szellemi forrására rámutattunk, nyilvánvalóan azért diadalmaskodott aránylag könnyűszerrel Olaszországban, mert sem a megszokott értelemben vett polgári, sem a szocialis demokrata beidegződés nem állott neki ellen. Don Sturzo, a popolariak egykori vezére azt állítja, hogy a polgári demokrácia Itáliában sohasem tudta összeforrasztani a kormányzatot a társadalommal, a társadalmon belül pedig nem képes az egyes osztályok között a hajszáleres kapcsolatokat megteremteni. A polgári demokráciának hiányzott a tradíciója, multjának kötő ereje. Ami pedig a szocializmust illeti, láttuk, hogy a szocializmus ebben az országban még átmenetileg sem őrizte meg a maga ismert jellemképét. Pareto, Sorel elméletei, a hegei állambölcsészet tana, – nem sugározhattak még az intellektuelek számára sem olyan vonzóerőt, amely egymagában alkalmas lett volna Olaszország politikai világképének megváltozására. Elvont tanok varázsa e szenzuális népről, mondhatni, mint valami hullámtörőről, visszapatlant. Még az irodalom is csak egy magasabb értelműségű osztály számára jelenthetett politikai, szellemi erőforrást. (Ez a réteg is viszonylagosan kicsiny, ha az ország összlélekszámát vesszük tekintetbe.) De az irodalom beállott a fasiszta szolgálatába s itt is, mintahogy más országokban, a nacionalista gondolkodásnak lett leghatékonyabb eszköze.

Az új olasz irodalom a fasiszta világképnek két alkotó eleme közül a nacionalizmust hozza előtérbe. Itt meg kell állapítanunk, hogy az olasz irodalom jóval későbbre érlelte meg nemzeti hivatásának tudatát, mint, mondjuk, a francia, ahol Barrés, Peguy, Suarez tanításai, Bergson filozófiája már jóval a mai európai nacionalista kurzus előtt kibővítették az irodalom és a politika összefüggéseinek távlatait. A világháború rég lezajlott, amikor Olaszország még mindig nem ébredt fel a háború élményének tudatára és még mindig nem látta világosan, hogy egy történeti korszak lezárult és helyébe egy új került.

Elszigetelt irodalmi jelenségek azonban már jóval a világháború előtt mutatkoztak. A futurizmus: századelejei mozgalom. Marinetti „Poezia” című lapja már 1905-ben megjelent Milanóban, de a személye körül gyülekezett kishatárú forradalmi írói csoport hosszú ideig elszigetelten állott az irodalomban. Nem vették komolyan őket. A világháború lezajlása után más lett a helyzet. D’Annunzió nemzeti líraisága, amely töredékesen e kalandoséletű költő pályafutása alatt nem egyszer hangot talált, „Notturmo” c. kötetében most már a háború sugallata alatt tomboló szenvedéllyel fejeződött ki. D’Annunzió egyszerre nemzeti költő lett és a köréje szövődő legendát duzzasztotta az a tény is, hogy felcsapott pilótának és az arditik élén végigcsinálta a háború utánrengésének fiúmei intermezzóját.

A fasiszta uralmának beiktatásával azonban az irodalom képe egyszerre megváltozott. Marinetti nemzeti megalomániája szinte automatikusan illeszkedett bele az új hangulatba és mi sem természetesebb, hogy „akadémikus”

lett belőle. Egy-kettőre kiásták a háborúban megjelent könyvek romjai alól Soffici Ardengo Lemmonio Boreoját és a fasiszta irodalom standard-workjává avatták. A novecento-irodalom öncélúságának – amelyből azonban nem hiányzott az új nemzeti öntudat – állítólagos lagymatagsága miatt Soffici hadat izent és hangoztatta, hogy az olasz nyelv olyan egyedülálló Európában, mint maga a fasiszta Olaszország. Az új irodalom beállva a „*fenomeno italiano*” szolgálatába, fehér ízzásig hevítette azt az öntudatot, hogy „az olasz Istennek kiválasztott népe”.

És ugyanezt az eszmekört hozták forgalomba a filozófia emberei, Gentile, Papini stb. Az olasz szellemiségek – vannak persze kivételek is – igyekeznek tudatosan hozzásimulni a politikai fasiszmus tempóváltozásaihoz. Amióta a fasiszmus hangoztatja a hagyományokhoz való visszatérést, a fasiszmussal rokonszenvező írók távolodnak a gépimádó Marinettiék futurizmusától, új írói csoportot alkotnak (*stracitta*), amely a hagyományokhoz való visszatérést hirdeti. A fasiszta irodalmon belül szünetlen harc folyik a modernizmus és a tradicionalizmus között, ellentétben a fasiszmus politikai irányzatával, amely a két világrépből kiegyenlítő ötvetet akar.

*

Az avantguardiákba és ballilákba tömörített ifjúságra, a mezzogiorno nagyrészt még ma is írástudatlan népére azonban kézenfekvőbb eszközökkel kell hatni és ezt a célt szolgálják a tudatossá tett amerikanizmus, de még inkább az ősi tradíciók húrozatának megpendítése, az antik világ újraköltése, a régi szimbólumok új életre galvanizálása, a tömegben lappangó mitikus erőknél újra való megkeresése. Nem vitás, hogy ösztönző hatással lehettek az olasz népre azok a tények, hogy Olaszország jött ki legrosszabbul a világháborúból, hogy nyolc-kilencmillió olasz ember kénytelen volt megélhetési eszközeinek hiányosságai miatt otthagyni a klasszikus hont, hogy idegen uralom alá kerültek olyan földterületek, amelyeken egyrészt olaszok vannak többségben – mint például a francia Tunisz, ahol hetvenegyezer francia lakossal szemben az olasz lélekszám százharmincezer – másrészt pedig a kövek, a tradíciók félreismerhetetlenül megőrzik az olasz kultúrnyomokat, – mint például a jugoszláv kézre került dalmát tengerpart. Az olasz külpolitikai célok folytonos felhánytorgásának sokszor helytálló a motiválása és nem is kell az olaszoknak feltétlenül fasisztának lennie, hogy nemzeti érzülete pezsgésbe jöjjön, ha sérelmeire gondol. De a fasiszmus már radikálisabb eszközöket használ ki a nemzeti mítosz megérlelésére. Az olasz népnek a messianizmusba vetett hitét dédelgeti és az emberekbe beléoltja, hogy Olaszország a világ első kultúrhatalma és a modern népeknek anyja. Volt időpont, amikor az olasz megújulás előkészítői a múzeumok ellen lázongtak és fel akarták gyújtani a képtárakat. Akkor még az volt a felfogás, hogy egy nép nemzeti érzületére megalázó, ha a múzeumjáró idegenek borralalóiból él. Ma más a felfogás. Ezek a múzeumok arra jók, hogy szünetlenül figyelmeztessék az olasz embert nemzeti nagyságának a tudatára. *Sono cittadino romano*: *Civis romanus sum* – harsogják úton-útfélen a kövek és a nacionalista nagyüzem gondoskodik arról, hogy minél több báméskő álljon a giovenizza rendelkezésére. Mussolini Nemiben kiemelteti Caligula elsülyedt gályáit, a forum romanumot újból megépítteti és ásat, ásat, mintha egy nemzet

megújulásának kizárólagosan a múlt volna éltető forrása. Antik világ, renaissance, pápaság, risorgimento – mind-mind kellékek e példátlan teátrálítás szolgálatában. A múlt kultusza áthatja a hétköznapi élet minden területét, feledett és idejétmúlt jelképei impregnálják a tömeggondolkozást. A gesztus, a szó trópus és fullasztó hőségben újra éled és ez annál csodálatosabb, mert a fasizmus, ha hű marad lényegéhez, úgy éppen a szavaknak üzen hadat, a külsőségeknek. Willy Hellpach, a kiváló német politikus mutatja ki „Parlament-Dämmerung” című tanulmányában, hogy a parlamentnek azért kell előbb-utóbb megbuknia, mert „a szó és a szövegteremtette dialektika hatalmában való hit teremtménye volt, a humanisztikus életformának a gyermeke”. De a fasizmus doktrínája rendkívül ügyességgel hídalta át az új rendszer és a régi rendszer ellentmondásait, földdel egyenlővé téve a romokat, új nomenklaturát, új retorikai köntöst adott az újnak, aminthogy így is kellett cselekedni, hiszen az olasz a szónak, a színjátéknak, a Comedia del arte-nak a népe.

Henri Béraud ezt a tünetet szellemesen a „történeti hallucináció és a reális elemek kombinációjának” nevezi el és nagyon helyesen mutat rá, hogy a politikai tuttifruttaban a római szimbólumok felkeresése és az antik diszciplínák alkalmazása társulást igyekszik teremteni az angolszász faj egyéni-méltóság érzésével. Ennek, a már klimai adottsága miatt amúgy is magas fokra temperált nacionalizmusnak fokozatos tovább forrósítása ép olyan frappáns keresztezésekre nyújtott alkalmat Mussoliniéknak, mint Oroszországban az abszurdumig vitt internacionalis gondolat, amely ázsiai visszafejlettségében egy túlméretezett racionalizáló termelést és gépkultúrát bálványoz és így joggal jegyezhetette meg Rohan herceg oroszországi beszámolójában, hogy a mai Oroszország tulajdonképpen egy „rosszul sikerült Amerika”. Így Mussolini is elmondhatja magáról, amit a szomszédos nacionalista országban Charles Maurras mondott: je suis catholique, mais je suis athée – de nem törődve ilyen kicsinységekkel, miután megfékezte a poplirakat, a katolikus társadalom e népies irányzatú szervezetét (épp olyan kérlelhetetlenséggel, mint ahogy a szabadkőműveseket írtotta ki), miután proklamálta 1921-ben, hogy az állam szuverén és az egyháznak nem szabad akadályozni e szuverenitásának teljes kiélésében, megcsinálta azt, amit a „gutgesinnt” előző kormányok sohasem voltak képesek megcsinálni: kibékült a szentszékkel, csak azért, mert tisztában volt, hogy ha a katolicizmus szimbólumai, az egyház rituáléi nem ellenségesen állanak szembe az ő rituáléjával, ha a jelképek, a miszticizmus befogadására kész katolikusokat megnyerheti magának, úgy azzal csak a fasizmus ügye halad előre.

A rituálé, a kötött formáknak ez a rendszere, ma már ez is készen áll, kezdve a fasiszta köszöntési formáktól, fekete ingtől a fasiszta munkashimnuszig, amelynek szövegét Rossini írta és zenéjét Mascagni szerezte. Ezt a rituálét, amely érzéki kifejezője az új dogmáknak, éppen úgy védelmezi a csalhatatlanság tana, az exkommunikációk és megtorlások szelleme, mint ahogyan a Vatikán enciklikáival öröködik a katolikus szellem felett. Ez a rendszer épp úgy védelmezi magát cenzuráival – Olaszországban megtiltották Tolsztoj és Dosztojevszki művének olvasását, – mint ahogyan a szentszék indexre teszi a katolikus érzületet veszélyeztető szellemi műveket. A fasizmus jó katolikusnak vallja magát, de azért a gabonakampány jegyében Ceres istenasszony alle-

górikus játékaival eleveníti fel, holnap a Carte del Lavoro munkásának tüzi fel jelképes szertartás mellett a munkacsillagot (mellesleg Olaszország az egyetlen kapitalista állam, ahol fogházbüntetéssel sújtják, aki a szakszervezeteket becsmérelni meri), ma a híres parte guelfa újracsinálásáról tündödvén a florenci liliumot ássa ki a múltból, holnap újra visszatér a faszceshez, a vesszőnyaláshoz, ma signoriát és podestai állásokat iktat be a közigazgatási életbe, holnap a védkötelezettséget a római világ katonás rendszere szerint szervezi tovább.

*

Szimbólum, külső hatás, szünetlen ösztönző szerek a nép fantáziája számára. Nem véletlen az, hogy az Opera nazionale dopolavoro (a munkásság szabad idejét megrendező országos intézmény) karolta fel a műkedvelői színpad népszerűsítését olyan mértékben, amilyenre a modern olasz történelemben még nem volt példa. A fasiszta doktrínából, az elit kiválogatásának tanából önként következik, hogy a politikába beleszólást csak az olasz nemzet egy töredékének engedik meg, viszont államművészeti bölcsességre vall, hogy a fasizmus számolva ennek az individuális népnek jellemével és aktivitást követelő hajlamaival, nem politikai téren igyekszik őt ösztönei szerint kiszolgálni. Miután a fasizmusnak alaptétele – jól átgondolt népesedési politikából – a család megerősítése, legelsősorban a családi életet igyekszik aktívra tenni, egyben felruházni misztikus élettartalommal. Ezt célozzák azok a szimbólikus jellegű megjutalmazások, amelyekben az ikreket szülő anyák részesülnek. (Valamelyik újságban olvastuk a minap, hogy Mussolininél a kihallgatásra jelentkező asszonyoknak nem a társadalmi rangállásukat kell bejelenteni, hanem hogy hány gyermekük van). Külön prémiumokban részesülnek a legtöbb gyermekes családanyák is. Az aggregények adót fizetnek, a magzatelhajtásért öt, a házasságtörésért három évi börtönbüntetés jár. A törvény nem ismeri az elválást, csak a szétválást. Itt is ugyanaz a propaganda, ami az állameszme beidegzésénél: a miszticizmus, a természetfölöttiség jellegét biztosítani az intézménynek, amelyet megváltozhatatlannak és örökkévalónak akarnak megőrizni.

*

A miszticizmus varázsába öltöztetik Mussolinit is. A presztizs lélektanából következik, hogy a tömeg szereti célját, megszemélyesítve, vezéréhez rögzítve követni. A parlamentárizmus korszakában elnézhették, nem is törődtek vele tulságosan, hogy az államgépezet személytelen, de a diktatúrának alapvető sajátossága, hogy az, aki ezt a kivételes hatalmat gyakorolja, a zseniáltság összes jegyeivel ékeskedjék. Mussolini államférfiúi képességeit még ellenségei is kénytelenek elismerni, de ez mind kevés: Mussolininek Cézárhoz kell hasonlítani, Napoleonhoz. Létezhetik egy Mussolini – a legelrejtettebb magánéletben – aki ingadozik, hibákat követ el, következetlen önmagához, de annak a Mussolininek, aki a Chigi-palota erkélyén megjelenik, hogy szónoklatot mondjon, aki végiglovagol a parádéra egybegyűlt milícia előtt, vagy aki jegyzéket küld egy másik állam kormányának, a tankönyv szerint diktátornak kell lenni: népének vitális akarateréjét kell kisugározni magából. Domenico Rosso mondja el a fasiszta uralom első heteinek történetéről írott könyvében, hogy minő zürzavar keletkezett abban a

pillanatban, amikor a vezér kompromisszumokra volt hajlandó és hogy megnőtt személye ismét, amikor vakmerően, energikusan a kardjára ütött és félelmetesen nagy szavakat harsogott bele a megafonba. Aki a forradalmat szolgálja, annak számára nincs visszatérés, malgré lui kénytelen szolgálni a szenvedélyeket, amelyeket csak egy extatikus pillanat begyűjtására szánt ugyan és a józanság perceiben szívesen zárna vissza palackjába.

A diktátor és a nép között rejtelmes a kölcsönhatás és ha lankad a diktátor személyébe vetett presztizshit, akkor nemcsak a diktátor veszett el, de az egész ügy is. Nos, innen magyarázható meg és válik érthetővé Mussolini személykultusza, amelyet megszakítás nélkül, mint azt a bizonyos estalángot, mesterségesen élesztenek. Mussolini mindenütt ott van láthatatlanul, avagy fénykép- és szoborpókokban: redingotejában, uniformisban, lóháton, jachton, repülőgépen; zsebórákat, sajtókat, cukrászsüteményeket neveznek el róla; a falak, illusztrált lapok állandóan foglalkoznak vele; bon-mot-kat, legendákat tenyésztnek ki, csodákat mesélnek munkaképességéről, jószívéről, igazságáról, talpraesettségéről, sokoldalúságáról, bátorságáról. A férfiifjúság arra törekszik, hogy hozzá hasonlítson, á la Mussolini típusokkal vannak tele Róma és Milánó korzói. Mindez abból a lelki szükségességből, hogy associatív kapcsolatnak kell fennállania egy nagyratörő nép és e nagyságot megtestesítő vezér között.

*

Gentile, a fasiszta Olaszország első kultuszminisztere, a nagy reformátor és ismert gondolkodó, akinek sikerült ideig-óráig félretolni Olaszország legemelkedettebb filozófiai személyiségének, Crocenak hatóerejét, harmincöt kötetes fasiszta enciklopédiát állít össze; ez lesz majd monumentális szembesítése, kritikája a fasiszmusnak a világgal szemben; a fasiszta szellem válaszája a világ részéről felvetett mindennemű kérdésekre. De az az enciklopédia csak a fasiszmus szellemének lesz tükré, egy nemzetnek pedig lelke is van. A minap Hans Hartmann szeretettel foglalkozva a fasiszmus problémáival, figyelemreméltó cikket írt a Frankfurter Zeitungban a fasiszmus lelkéről, és szelleméről. „Olaszország az egyszerű és teljes szépségű dolgoknak a hazája – írja. És mi megkíséreljük elhinni, amit ezek az emberek nekünk mondanak: ha a fasiszmus Poroszországban jelentkeznék, szörnyű volna. De Olaszországban a gentilezza dolga az egész, tele előkelő és udvarias formákkal, emberi minden porcikájában. De mégis fel kell adnom nekik a kínos kérdést: hol marad a lélek?”

Mert a kettő nem azonos.

Mit értünk ez alatt, hogy egy nemzetnek lelke is van?

A fasiszmus szellemi strukturáját ismerjük. Látjuk, hogy lázasan formálja az újat és feltételezzük, hogy bár külpolitikai téren ez a nacionalizmus könnyen veszedelmes kitöréshez vezethet, mégis nemes szándékokból fakad. Fasiszta politikusok szerint a fasiszmus tömegideológiai kialakulása még tizenöt-húsz évet vesz igénybe. Húsz év múlva az egész lakosságot annyira át fogja hatni a fasiszmus, hogy természetesnek találva mindazt, ami körülötte történik, az erőszak alkalmazására többet nem lesz szükség, a gondolatszabadság uralma, a kritika automatikusan helyre áll. De addig mi történik? Vajon ez a mozgalom, amelyben legalább is annyira szerepe van a történeti

ideáлизmusnak, mint a történeti materiáлизmusnak, nem fog-e minden dinamikus jelszó ellenére is megmerevedni és máris nem halad-e azon az úton, hogy nemcsak léleknélküli, de egyenesen szellemnélküli mechanizmus váljék belőle?

A fasizmusnak ma külön igazsága van és egyetlen igazságnak-tűzőn-vizen keresztül való hajszolása „kegyetlen” jósághoz vezet. A kegyetlen jóságon kívül, amely alapján az inkvizitorok jósága, létezik kegyes jóság is, amely méltányosságot követel ott, ahol a vasszigor jelentkezik, az individualis igazság szabad hangoztatását ott, ahol az individium létezését kereken tagadják. Az individuális szabadság nemcsak abban áll, hogy a magántulajdon elve változatlanul marad és marad az anyagi javak fölött a rendelkezés joga is, de hogy az ember gondolatai fölött is szabadon rendelkezessék. Az olasz ember nem élheti hiánytalanul a ma életét. Neki áldozatokat kell hozni, hogy majd a fiai, vagy unokái élhessék a teória szerinti jobb életet. Ezek az áldozatok azt jelentik, hogy az individium csak egyetlen vasritmusra hallgathat, egyetlen gép munkaütemére, de saját szívhangjait vissza kell tartania magában. A fasiszta szellem-forma és az egyéni lélekforma nem lettek eggyé. Ami ilyenkor szenved, visszafejlődik, kinemélt energiák nyomasztó ballasztjává válik, az: a lélek.

De akárhogy is van, a fasizmus eszmeáramlata nem múlhat el nyomtalanul. A polgári politikai gondolkodás gyengeségének következményeképpen állott elő és azok, akik még hisznek a parlamenti demokrácia jövőjében, okatlanul cselekszenek, ha nem halásszák ki maguknak a fasizmus szellemi tanulságait és annak lüktető energiáit nem fogják ki a maguk számára is. A fasiszmussal, amíg Olaszországban marad, nem lehet vitatkozni. De ha elhagyja medrét, akkor sem lehet Európa álláspontja vele szemben százszázalékosan elutasító. Mert e teóriáknak egyik-másik része az új európai gondolkodásból fakadt és ezért folytonosan számolni kell velük.

LIGETI ERNŐ